

KS. ANDRZEJ ANDERWALD

Z PROBLEMATYKI WSPÓŁCZESNEJ TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ

W katolickiej teologii fundamentalnej (apologetyce), podobnie jak wśród wielu innych dyscyplin teologicznych, dokonało się po Soborze Watykańskim II wiele znaczących przemian. Stan zmian związanych z przejściem od neoscholastycznej apologetyki do współczesnej teologii fundamentalnej dobrze ukazują prace H. FRIESA, H. WALDENFELSA, K.H. NEUFELDA, H. VERWEYENA, R. LATOURELLA, G. O'COLLinsa, czy wydany przez W. KERNA, H.J. POTTMEYERA i M. SCHELERA *Handbuch der Fundamentaltheologie* (1985–1988), zaś na gruncie polskim szczególnie praca M. RUSECKIEGO, *Wiarygodność chrześcijaństwa. Z teorii teologii fundamentalnej* (1994). Te znaczące w literaturze przedmiotu dzieła nie dają jednak stałych i trwałych rozwiązań wszystkich problemów fundamentalnoteologicznych. Uznawany powszechnie za podstawę biblijną teologii fundamentalnej tekst z Listu św. Piotra (1 P 3,15) „Pana zaś Chrystusa miejcie w sercach za Świętego i bądźcie zawsze gotowi do obrony wobec każdego, kto domaga się od was uzasadnienia tej nadziei, która w was jest”¹ inspiruje, ale i domaga się trudu ciągłego uzasadniania chrześcijańskiego orędzia współczesnemu światu. Jak wskazuje opisowa definicja teologii fundamentalnej H. Waldenfelsa jako dyscypliny na progu, uprawiający tą dyscyplinę mają stały obowiązek zastanawiania się czy słyszą ich i rozumieją znajdujący się poza chrześcijaństwem (ci spoza domu), jak i ci którzy przyjęli chrześcijaństwo (ci we wnętrzu domu)¹ A zatem, ciągle aktualna pozostaje potrzeba poszukiwania w ramach tej dyscypliny nowych form argumentacji *ad extra* i *ad intra*, czy też reinterpretowania zasadniczej tematyki fundamentalnoteologicznej. Interesujący przyczynek w tychże poszukiwaniach u progu trzeciego tysiąclecia mogą stanowić trzy pozycje książkowe, które ukazały się ostatnio na polskim i niemieckim rynku wydawniczym.

¹ H. WALDENFELS, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele — dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, tł. A. Paciorek, Katowice, 1993, s. 9, 84.

Józef KULISZ, Aleksandra MOSTOWSKA-BALISZEWSKA, *Spór o Jezusa Chrystusa w ciągu dziejów*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1998, 235 ss. ISBN 83-11-08846-2.

Interesującą próbę udzielenia odpowiedzi na zawsze aktualne dla człowieka pytanie o Jezusa Chrystusa stanowi książka jezuitę J. Kulisza, profesora teologii fundamentalnej oraz A. Mostowskiej-Baliszewskiej, filozof i adwokat: *Spór o Jezusa Chrystusa w ciągu dziejów*. Jej celem jest ukazanie prawdy o Jezusie w historii, jako rzeczywistość w rozwoju, jako proces, jako spór (s. 11). Autorzy, ogólnie ujmując, podejmują zainicjowaną już na kartach Ewangelii tematykę wskazującą na złożoność pytania o Jezusa: skąd On to ma? I co za mądrość, która Mu jest dana? (Mk 6,2); jakim prawem to czynisz? I kto Ci dał tę władzę, żeby to zrobić? (Mk 11,28).

Treść książki, na którą składa się jedenaście rozdziałów, prezentuje zasadniczo (za wyjątkiem rozdziału pierwszego i ostatniego) rozwój dogmatu chrystologicznego pierwszych wieków, aż do Soboru Konstantynopolitańskiego III (680–681). Rozdział I *Problem Jezusa od oświecenia do dziś* (s. 14–42), o charakterze wprowadzającym, zawiera krytyczną dyskusję z poglądami H.S. REIMARUSA, A. SCHWEITZERA, E. RENANA, R. BULTAMNNA i F. ALTA. Dyskusja ta zmierza do ukazania, iż zrodzony w oświeceniu sceptycyzm wobec tajemnicy historycznego Jezusa, żywo obecny w liberalnej teologii protestanckiej, ciągle nie został jeszcze do końca przewyżniony (s. 28). Wielość ukazujących się książek stanowi, słusznie zdaniem Autorów, wezwanie do poszukiwania prawdziwego Jezusa historii. Ten trud podejmują oni na drodze krytycznej analizy literatury, którą umieszczają w nurcie od Reimarusza przez Bultmanna aż do *Jesus-Indien-Story* (s. 40).

Kolejny etap rozważań stanowią rozdziały II i III (s. 43–89) ukazujące Jezusa Chrystusa w czasach apostoelskich. Jezus zostaje tu przedstawiony w doświadczeniu Apostołów, które powstaje w konkretnym środowisku, kontekście historycznym. Istotny wpływ na kształtowanie się tego doświadczenia mają: forma powołania uczniów, bliskość przebywania z Jezusem, który naucza i czyni cuda oraz udział w wydarzeniu Jego męki i śmierci. Autorzy starają się przedstawić obraz Jezusa zawarty w relacjach Ewangelistów, będący w opozycji do Jego obrazu inspirowanego przez idee oświeceniowe. Szczególną pozycję przypisują wydarzeniu zmartwychwstania, które nie tylko stanowi pełnię Bożego Objawienia, lecz jest także wydarzeniem rozpoczynającym ostatni etap historii (s. 72). Doświadczenie pustego grobu oraz spotkania ze zmartwychwstałym czynią ostatecznie z Apostołów świadków nowego życia (s. 80). W relacjonowaniu wydarzenia zmartwychwstania akcent położony zostaje na jego współczesne rozumienie w teologii katolickiej. Stąd jedynie marginalnie zostają przypomniane dawne błędne interpretacje wydarzeń Wielkiej Nocy (s. 83–84).

Drugi zasadniczy etap rozważań dotyczących sporu na temat Jezusa w ciągu dziejów obejmuje rozdziały od IV do X (s. 90–206). Przedstawiają one historyczny kontekst i treść pierwszych sporów chrystologicznych na tematy: człowieczeństwa Jezusa Chrystusa, Jego bóstwa, integralności Jego natury ludzkiej oraz Jego jedności osobowej. Należy podkreślić, iż Autorzy przedstawiają nie tylko historyczny klimat i teologiczny proces powstawania pierwszych dogmatów chrystologicznych, ale również aktualne deklaracje, orzeczenia Urzędu Nauczycielskiego Kościoła nawiązujące do tamtego okresu. Tak jest, gdy idzie o nawiązującą do wystąpień NESTORIUSZA i Soboru w Efezie wspólną Deklarację chrystologiczną Kościoła katolickiego i asyryjskiego Kościoła Wschodu (s. 172–175), czy chrystologiczne fragmenty Deklaracji papieża PAWŁA VI i patriarchy Aleksandrii SHENOUDA III oraz JANA PAWŁA II i patriarchy Ormian KAREKINEM II (s. 186–188).

Rozdział ostatni, *Boskie Słowo w relacji ku ludzkości w człowieczeństwie Jezusa* (s. 207–221), utrzymany również w aspekcie historycznego rozwoju, dotyczy rozumienia osoby w teologii. W krótkiej formie dąży się w nim do przedstawienia ważnej i dziś kwestii tajemnicy Jezusa Chrystusa, która wyrażała się w Osobie Słowa Bożego i dwu naturach — Boskiej i ludzkiej, która nie istniała jako osoba ludzka.

Podsumowując można stwierdzić, iż treść omawianej pracy, wyznaczona czasem pierwszych sześciu Soborów Kościoła niepodzielonego, interesująco i rzetelnie przybliży okres kształtowania się istotnych treści chrystologicznych. Liczne przypisy dają możliwość pogłębienia tych kwestii, które jedynie w formie ogólnej znajdują swoje odbicie w pracy (s. 20, 28, 81, 103). Szczególnie zamieszczona w przypisach aktualna literatura może stanowić pomoc dla pragnących poszerzyć swą wiedzę o Jezusie. Zastrzeżenia może budzić jednak sam tytuł, który nie jest do końca adekwatny do zawartej w książce treści, obejmującej zasadniczo, jak już wspomniano, okres do 681 r. Zawarta została wprawdzie w pierwszym rozdziale problematyka na temat dziejów Jezusa od oświecenia do czasów współczesnych, ale ogólny sposób jej przedstawienia odbiega od tego, jak czyni się to w następnych rozdziałach.

Omawiana pozycja może stanowić pewną formę dopełnienia wydanej w 1993 r. nakładem Wydawnictwa *Znak* książki Jaroslava PELIKANA *Jezus przez wieki*. Przede wszystkim jednak książka *Spór o Jezusa Chrystusa w ciągu dziejów* stanowi solidną przeciwwagę dla obecnej coraz obficiej na polskim rynku księgarskim literatury religiologicznej na temat Jezusa (np. W. KORABIEWICZ, *Tajemnica młodości i śmierci Jezusa*, Warszawa 1992; K. DESCHNER, *I znowu zapiał kur*, t. I, Gdynia 1996; E.R. GRUBER, H. KERSTEN, *Pra-Jezus. Buddyjskie źródła chrześcijańskie*, Gdynia 1996; B. THIERING, *Jezus mężczyzną*, Warszawa 1996; H. MRÓZ, *Jezus... fakty i legendy*, Warszawa 1998), w których bardzo często powraca się do dawnych błędnych hipotez i teorii kwestionujących historyczność Jezusa oraz Jego boskie posłannictwo.

Tadeusz DZIDEK, Łukasz KAMYKOWSKI, Adam KUBIŚ, *Objawienie i Chrystus*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1999, 160 ss., ISBN 83-87-681-14-8.

Objawienie i Chrystus to już III tom wydawanej przez teologów z Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie podręczników z zakresu teologii fundamentalnej. Wcześniejsze dwa tomy (*Człowiek – filozofia – Bóg*, Kraków 1997; *Religie świata a chrześcijaństwo*, Kraków 1998) dotyczyły zagadnień wchodzących w skład dawnego traktatu apologetyki, czy współcześnie teologii fundamentalnej, określanego jako *demonstratio religiosa*. W omawianym tomie Autorzy podejmują problematykę stanowiącą przedmiot rozważań traktatu chrystologicznego — *demonstratio christiana*. Jak wskazuje sam tytuł, w pracy można wyróżnić dwie części: o rozumieniu chrześcijańskiego Objawienia i o Jego centralnej postaci — Jezusie Chrystusie.

Część pierwszą tworzą dwa rozdziały autorstwa T. Dzidka i Ł. Kamykowskiego. W rozdziale I: *Krytyka chrześcijańskiej koncepcji objawienia i wiary* (s. 11–16) przedstawiony zostaje w perspektywie ludzkiego rozumu problem możliwości zaistnienia Objawienia, rozpoznawalności Jego wiarygodności oraz zasadności wiary jako odpowiedzi człowieka na Boże Objawienie. W rozdziale II: *Teologia objawienia i wiary* (s. 17–43) Autorzy ukazują ewolucję teologicznej doktryny na temat Objawienia i wiary, począwszy od czasów biblijnych aż po jej rozumienie w teologii posoborowej. Osobno, w formie prezentacji systematycznej na bazie Konstytucji dogmatycznej *Dei Verbum*, omówione zostają: formy Objawienia, kategorie Objawienia historycznego oraz pojęcie i akt wiary.

Kolejne rozdziały, tworzące część drugą, koncentrują się wokół osoby Jezusa Chrystusa. I tak, Andrzej NAPIÓRKOWSKI w rozdziale III: *Jezus w ujęciu akatolickim* (s. 43–63) przedstawia różne możliwości interpretacji *verba et facta* Jezusa Chrystusa. Jak wyraźnie wskazuje tytuł tego rozdziału idzie w nim przede wszystkim o ukazanie pozachrześcijańskich sposobów postrzegania Jezusa. Dwie racje, zdaniem Autora, decydują o potrzebie uwzględnienia tego rodzaju recepcji Jezusa: gotowość do podejmowania dialogu oraz specyfika chrześcijańskiej wiary, tzn., „że Jezus stanowi kryterium, w świetle którego każdy pojedynczy człowiek może siebie zrozumieć” (s. 44). Napiórkowski przedstawia sposoby recepcji Jezusa w trzech grupach: pośród filozofów (K. JASPERS, E. BLOCH, L. KOŁAKOWSKI), we współczesnej myśli żydowskiej (J. KLAUSNER, M. BUBER, SZ. BEN-CHORIN, P. LAPIDE) oraz w wielkich religiach (islamie, hinduizmie, buddyźmie). W rozdziale IV: *Możliwość dotarcia do historii Jezusa* (s. 64–86) T. Dzidek, Ł. Kamykowski i A. Napiórkowski dążą do przedstawienia drogi dotarcia do Jezusa z Nazaretu jako historycznej rzeczywistości będącej u podstaw wiary chrześcijańskiej. Analizie poddane zostają tutaj dwa rodzaje świadectw: pozachrześcijańskie (żydowskie i rzymskie), potwierdzające istnienie Jezusa i ukazujące niektóre wydarzenia z Jego życia oraz chrześcijańskie, stanowiące zasadnicze źródło informacji o Jezusie. Tym najistotniejszym dokumen-

tem chrześcijańskim, którego historyczną wiarygodność badają Autorzy, są Ewangelie, w których warstwa teologiczna przenika się z faktograficzną.

W ostatnich dwóch rozdziałach autorstwa Ł. Kamykowskiego: *Jezus w świetle swej nauki i czynów* (s. 87–115) i *U źródeł wiary Kościoła* (s. 116–158) przedstawione zostają boskie roszczenia Jezusa z Nazaretu oraz ich uzasadnienie. Najpierw Autor ukazuje Jezusa w świetle Jego nauki: jako proroka, nauczyciela, głosiciela nauki o Królestwie Bożym, przykazania miłości, znajdującego się w szczególnej relacji do prawa oraz obdarzonego niezwykłą sprawnością intelektualną. Następnie przedstawia Jezusa na tle takich Jego czynów, jak: zdarzenia cudowne, odpuszczenie grzechów, powoływanie uczniów oraz śmierć krzyżową. Ten charakterystyczny dla teologii fundamentalnej sposób argumentacji prowadzi do uzasadnienia transcendentnej świadomości Jezusa. W ostatnim rozdziale Autor przedstawia kolejne istotne racje pozwalające dostrzec w Jezusie samego Boga. W tym celu dokonuje analizy wiary pierwotnego Kościoła w Jezusa, boskich roszczeń samego Jezusa zawartych w tytułach chrystologicznych oraz wydarzenia zmartwychwstania.

Prezentowana praca zbiorowa istotnie wzbogaca wciąż dość ubogą listę podręczników w języku polskim z zakresu teologii fundamentalnej. Inny niż w klasycznych podręcznikach tej dyscypliny sposób przedstawienia traktatu chrystologicznego może stanowić twórczy impuls do poszukiwań nowych sposobów przedstawiania tej problematyki. Obecne w tekście fragmenty tekstów źródłowych, aktualna literatura wprowadzająca w szerszy kontekst omawianych zagadnień sprawiają, iż omawiana praca może okazać się interesująca nie tylko dla wykładowców tej dyscypliny, ale także dla studentów i wszystkich pragnących rzeczowo pogłębić fundamenty swej wiary.

Klaus MÜLLER (red.), *Fundamentaltheologie. Fluchtlinien und gegenwärtige Herausforderungen*, Verlag: Friedrich Pustet, Regensburg 1998, 459 ss., ISBN 3-7917-1589-5.

Interesującą próbę szerszego spojrzenia na aktualny status teologii fundamentalnej, w tym także kwestii większego uracjonalniania jej argumentacji, stanowi praca zbiorowa wydana pod redakcją K. MÜLLERA, przy współpracy G. LARCHERA, *Fundamentaltheologie. Fluchtlinien und gegenwärtige Herausforderungen*. Müller, teolog, filozof — wykładowca zagadnienia filozoficzne w teologii na uniwersytecie w Münster stawia sobie za cel na pierwszym miejscu uporządkowanie u progu trzeciego tysiąclecia obszarów badawczych współczesnej teologii fundamentalnej oraz ukazanie jej dalszych perspektyw badawczych (s. 14). Na całość pracy składa się dwadzieścia artykułów rozdzielonych na cztery części, których tematami są kolejno: samorozumienie współczesnej teologii fundamentalnej (s. 23–118); debaty hermeneutyczne (s. 119–214); badania interdyscyplinarne (s. 215–345); przemiany w te-

matyce eklezjologicznej (s. 347–440). Pod względem konstrukcji praca przypomina wydaną w 1980 pracę zbiorową pod redakcją R. LATOURELLE'A i G. O'COLLinsa, *Problemi e prospettive di Teologia Fondamentale* (Brescia 1980), dążącą do przekrojowego ukazania ważnych i dyskutowanych wówczas kwestii fundamentalno-teologicznych. Podobieństwo to jednak nie oznacza powtórzenia tematów, gdyż artykuły zawarte w pracy Müllera wykraczają poza ramy omawianych przez Latourelle'a i O'Collinsa dziedzin, wskazując tym samym na pojawienie się wielu nowych, nieznanych wówczas obszarów badawczych (s. 18).

Część I (*Selbstverständigungen gegenwärtige Fundamentaltheologie*) zawierająca artykuły takich teologów, jak: G. ESSEN, H.G. TÜRK, E. ARENS, K. MÜLLER i G. NEUHAUS podejmuje, ogólnie ujmując, problematykę metody i tożsamości teologii fundamentalnej. I tak G. Essen (Münster) szuka odpowiedzi na pytanie, jak dalece powstanie teologii fundamentalnej łączy się wewnątrz z nastaniem czasów nowożytnych oraz jakie wynikają dla niej z tego faktu konsekwencje. Teolog ten wyraźnie wskazuje na potrzebę większego zainteresowania się w rozważaniach teologicznych zasadą autonomii porządku naturalnego i nadprzyrodzonego. Stosowanie tej zasady nie powinno jednak prowadzić do samowystarczalności tychże dwóch odmiennych porządków, czy też radykalnego ich oddzielania od siebie w formie fideizmu, czy tradycjonalizmu (s. 37). H.G. Türk (Bonn) dokonuje krytycznej refleksji nad propozycjami dotyczącymi kwestii metodologicznych w teologii wypracowanych przez takich autorów, jak: W. PANNENBERG, H. PEUKERT, M. SECKLER. Wzrastający w teologii pluralizm z jednej strony, a z drugiej potrzeba obrony jedności wiary stwarzają, zdaniem autora, nowe problemy natury metodologicznej (s. 57–58). E. Arens (Luzerna) przedstawia przyszłościowe zadania teologii fundamentalnej realizujące się w jej byciu teorią języka religijnego i teorią działania. Jako teoria języka zajęłaby się w dyskusji z naukami religiologicznymi i filozofią religii badaniem podstawowych struktur, form, postaci mowy religijnej. Natomiast jako teoria działania zajęłaby się wypracowaniem teorii chrześcijańsko-kościelnej praktyki. K. Müller (Münster) w swoim artykule stawia pytanie: ile rozumu potrzebuje wiara, jakie standardy racjonalności są dziś nieodzowne wewnątrz teologii, aby mogła usprawiedliwić swoje uniwersalne roszczenia? Współczesna teologia musi wypracować jasne kryteria, w oparciu o które można rozstrzygać np. kiedy mamy już do czynienia ze wspólnotą religijną. Dziś nie wystarcza, zdaniem Müllera, jeśli religijne twierdzenia są jedynie przekonywujące, albo kiedy ze względu na swoją ważność zostają zakwalifikowane jako nierozstrzygalne bądź prawdopodobne (s. 84). Pierwszą część rozważań zamyka artykuł G. Neuhaus (Bochum), na temat chrystologicznej teodycei, odstający nieco od wcześniejszych rozważań metodologicznych. Na tle różnych typów teodycei Neuhaus przez odniesienia do życia i śmierci Jezusa dąży do nadania nowej postaci teodycealnemu pytaniu o Boga.

Część II (*Hermeneutische Debaten*) otwierają artykuły H.G. STOBBE (Siegen) i K. WENZELA (Regensburg) prezentujące poglądy H. GADAMERA i P. RICOEURA,

dwóch, szczególnie uznanych w kręgu teologii, przedstawicieli filozofii hermeneutycznej. Obydwaj teolodzy są zgodni co do potrzeby większej recepcji w teologii katolickiej kategorii hermeneutycznych wypracowanych przez Gadamera czy Ricoeura. Dalece poza prezentację przydatności metody hermeneutycznej w teologii wychodzi H. VERWEYEN, który w artykule na temat współczesnej hermeneutyki teologicznej, przedstawia pojęcie świadectwa. Pojęciu temu teolog z Fryburga przypisuje szczególną rolę w swojej koncepcji teologii fundamentalnej, uznając je jako miejsce autentycznej tradycji. Prowadzone w artykule analizy zmierzają do dalszego doprecyzowania pojęcia świadectwa i odróżnienia go od takich pojęć, jak relacja, sprawozdanie, a w ostateczności do wypracowania pewnego rodzaju hermeneutyki świadectwa (s. 186). W ostatnim artykule tej części S. WENDEL (Münster) bada relację jaka zachodzi pomiędzy chrześcijańską teologią a filozofią postmodernistyczną. Wskazując na niemożliwość tworzenia *sensu stricte* postmodernistycznej teologii (s. 201), Wendel nie przekreśla jednak możliwości skorzystania w teologii z niektórych sugestii postmodernizmu (np. kwestii godności drugiego człowieka, pluralizmu). Artykuł ten, będący analizą czasów współczesnych, stanowi przejście do trzeciej grupy tematycznej (*Interdisziplinäre Horizonterweiterungen*), która formalnie zajmuje się pozateologicznymi perspektywami badawczymi teologii fundamentalnej. J. MANEMANN (Münster) wskazuje na potrzebę uprawiania teologii fundamentalnej jako krytycznej refleksji nad społeczeństwem. Teologii w znaczeniu krytycznej interpretacji przekazu wiary nie sposób pomyśleć bez znajomości miejsca, w którym ma się dokonywać przekaz wiary (s. 240). Szczególnej analizie Manemann poddaje obecne w nowszej historii teologii projekty krytyki stosunków społecznych, jak: teologia rewolucji, teologia polityczna, czy teologia wyzwolenia i feministyczna. M. BONGARDT (Münster) charakteryzuje problematykę kontekstualnych teologii. Na tle modnego dziś, ale ciągle jeszcze niedostatecznie wyjaśnionego pojęcia kontekstualności, teolog ten poszukuje sposobów zachowania i przekazywania oryginalnej prawdy chrześcijańskiej w kontekście innych kultur. Na kolejny obszar pozateologicznych badań wskazuje w swym artykule R. ESTERBAUER (Graz), który proponuje aktualne spojrzenie na relację pomiędzy teologią a naukami przyrodniczymi w perspektywie fundamentalnoteologicznej. Autor przedstawia różne obszary tematyczne, na których dochodzi dziś do spotkania pomiędzy przyrodnikami a teologami oraz stara się zachodzące spotkania opisać przy pomocy takich modeli, jak: dyferencyjny, identyfikacyjny, medytacyjny. CH. WESSELY (Graz) przedstawia fenomen świata utworzony przez środki masowego przekazu. Obecne multimedia wraz ze swymi technikami, teoriami poznania i komunikacji budzą zainteresowanie nie tylko socjologów, psychologów, ale i teologów, postrzegających je również jako problem teologiczny. Powstała kultura medialna, jej wszechobecność, dokonująca się w niej redukcja transcendencji do immanencji powinna tworzyć ważny obszar dla dyskusji fundamentalnoteologicznych (s. 297). Pewnym uszczegółowieniem tematyki zapoczątkowanej przez Wesselego jest artykuł R. ZWICKA (Regensburg), który

ukazuje współczesne kino jako rodzaj „laboratorium chrystologicznego”. Zwick ukazuje, na przykładzie analizy wybranych filmów, różne formy obecności postaci Jezusa we współczesnym filmie. Jeszcze inny obszar badawczy wskazuje G. LARCHER (Graz) w artykule na temat szans zbliżenia teologii fundamentalnej i estetyki. Współczesna sztuka tworzy, zdaniem Larchera, pewnego rodzaju *Inkognitio der Theologie*, gdyż przez swój język, obrazy, muzykę ukazuje horyzont koniecznej tajemnicy w życiu człowieka (s. 300).

Część IV (*Ekklesiologische Koordinatenverschiebungen*) podejmuje, ogólnie ujmując, pytanie o Kościół, problem Jego wiarygodności. W pierwszym artykule B. STUBENRAUCH (Trier) prezentuje proces kształtowania się relacji teologii chrześcijańskiej do innych religii, ze szczególnym uwzględnieniem dokonanych w nim zmian poprzez orzeczenia Soboru Watykańskiego II. Krytyczna analiza pluralistycznych teologii religii J. HICKA, P. KNITTERA i R. PANIKKARA służy autorowi do zwrócenia uwagi na większą dziś konieczność ukazywania oryginalności chrześcijańskiego objawienia. L. KOELLE (Bonn) wskazuje na ponowne odkrycie judaizmu w teologii po *Vaticanum II*, podejmuje próbę określenia w jakim znaczeniu i z jakimi następstwami specyficzna zależność chrześcijaństwa od judaizmu może stanowić wezwanie dla teologii fundamentalnej. Natomiast eklezjologiczne rozważania *ad intra* otwiera artykuł J. WERBICKA (Münster) na temat sporu o „niemożliwą instytucję” Kościoła, który poszukuje odpowiedzi na prowokacyjne pytanie: jak dalece od centrum Dobrej Nowiny jest możliwy do pomyślenia fenomen społeczno-historycznego Kościoła? J. MEYER ZU SCHLOCHTERN (Paderborn) przedstawia zmiany zaistniałe w najnowszym teologicznym mówieniu o Kościele. Ukazując ewolucję w rozumieniu Kościoła, teolog ten uwrażliwia na istniejące ograniczenia w używaniu pojęć Kościoła oraz coraz częstszym zastępowaniu tychże pojęć przez biblijne metafory Kościoła. W ostatnim artykule H. WAGNER (Münster) ukazuje przejście od pierwotnie apologetycznie zorientowanej eklezjologii fundamentalnej do ekumenicznej. Istniejące dziś wielorakie powiązania pomiędzy teologią fundamentalną a ekumenią domagają się, zdaniem Wagnera, metodologicznych uściśleń (s. 440), które prowadzić powinny do wypracowania prężnej ekumenicznie ukierunkowanej teologii fundamentalnej.

Podsumowując można stwierdzić, iż wielość podejmowanych w pracy tematów dobrze oddaje szeroki przedmiot badawczy teologii fundamentalnej jako dyscypliny pogranicza, otwartej na argumenty *ad extra* i *ad intra*. Uporządkowanie prezentowanych w pracy zagadnień w cztery działy ma za zadanie nie tylko dokonania pewnego rodzaju podsumowania badań prowadzonych obecnie w ramach tej dyscypliny teologicznej, ale również wyraźniej określić nowe wezwania stojące przed teologią fundamentalną.

* * *

Omawiane książki stanowią udane i rzetelne wprowadzenie w aktualnie podejmowaną problematykę fundamentalnoteologiczną. Prace rodzimych autorów

wzbogacają wciąż dość ubogą listę podręczników w języku polskim z zakresu teologii fundamentalnej oraz wskazują na nowe sposoby przedstawienia zagadnień należących do traktatu chrystologicznego. Pozycje te godne są polecenia nie tylko studentom teologii, ale i wszystkim pragnącym rzeczowo pogłębić fundamenty swej wiary. Natomiast praca, której redaktorem jest Müller, porządkująca obszary badawcze współczesnej teologii fundamentalnej oraz ukazująca jej dalsze perspektywy badawcze, może stanowić interesującą i pożyteczną lekturę dla zainteresowanych tematyką przekazu chrześcijańskiego objawienia współczesnemu człowiekowi. Szczególnie godna jest polecenia wykładowcom teologii fundamentalnej, którzy mogą w niej odnaleźć wiele cennych wskazówek dotyczących zagadnień metodologicznych, relacji filozofii do teologii, możliwości wykorzystania filozofii (hermeneutyki), czy kwestii teologii religii. Aktualna literatura zgromadzona w przypisach wszystkich omawianych prac może stanowić ponadto bogate źródło dla dalszych poszukiwań.